

USKONTO SUOMALAISEN SOSIOLOGIAN KOHTEENA

Titus Hjelm

ABSTRAKTI

Sosiologian klassikoiden tuotannossa uskonto näyttelee keskeistä roolia. Toisen maailmansodan jälkeisessä sosiologiassa uskonnon tutkimus on kuitenkin ajautunut marginaaliin. Tässä artikkelissa käsitellään uskonnon sosiologisen tutkimuksen asemaa Suomessa aina Edvard Westermarckista nykypäivään. Tarkastelun lähtökohtana on uskontososiologisen tutkimuksen institutionaalinen kehitys ja sen vaikutus uskontososiologian asemaan suomalaisen sosiologian kentällä. Suomalaisen uskontososiologian kehitystä kuvaa kentän jakautuminen sosiologian laitoksilla tehtävään tutkimukseen, uskontotieteessä tehtävään sosiologiseen tutkimukseen sekä kirkkososiologiaan. Artikkelissa käydään läpi kunkin oppiaineen kehitystä ja erityispiirteitä sekä sitä, mitä seurauksia institutionaalisella hajautumisella on uskontososiologialle ollut. Yleisen sosiologian uskontopakaisuus, uskontotieteen painottuminen kansanperinteen tutkimiseen ja kirkkososiologian identifioituminen teologiaan esitetään syiksi uskontososiologian marginaaliselle asemalle suomalaisessa sosiologiassa. Lopuksi luodaan katsaus uusimpaan uskontososiologiseen tutkimukseen sekä uskontososiologian ”uuteen nousuun” uskonnon yhteiskunnallisen merkityksen viimeaikaisen kasvun seurauksena.

Avainsanat: uskontososiologia, sosiologian historia, uskontotiede, kirkkososiologia

Sosiologian historian valossa on todellakin haastavaa edustaa uskontososiologiaa nykypäivänä. (Allardt 1990, 65, käännös TH.)

Yllä olevassa kommentissaan itsekin uskontoa tarkastellut Erik Allardt luonnollisesti viittaa uskonnon asemaan sosiologian klassikoiden tuotannossa. Oppihistoriallisesta näkökulmasta tarkasteltuna uskonto ja sosiologia ovat kulkeneet käsi kädessä sosiologian alkulähteiltä asti. Jo Comte ja myöhemmin Marx, Weber ja Durkheim esittivät kaikki vaikutusvaltaisia näkemyksiä uskonnosta, joilla oli, kuten Allardtkin (1990, 65) huomauttaa, vaikutuksia paljon uskonnon tutkimusta laajemmin (ks. Gronow, Noro & Töttö 1996). Itse asiassa siinä missä kyseisten klassikoiden modernisaatiokeskustelut ja monet muut uskonnon yhteiskunnallisen aseman tarkasteluun liittyneet ajatukset ovat vakjintuneet yleisen sosiologian käsitteistöön, on itse uskonnon tutkimus ajautunut margi-

naaliin sosiologian kentällä (Hamilton 1998, 1; Lemert 1999; Beckford 1990; 2003, 1; Ebaugh 2002; Sundback 2004). Tässä artikkelissa tarkoitukseni on tarkastella uskontososiologian kehityskaarta Suomessa ja pohtia, miksi uskonnon sosiologinen tutkimus on myös meillä ajautunut sivuun sosiologian valtavirrasta.

Lähestyn tätä marginalisoitumista ensisijaisesti uskontososiologian institutionaalisen kehityksen näkökulmasta, viitaten tällä etenkin yliopistoissa harjoitettuun uskontososiologiaan (vrt. Allardt, Alapuro & Alestalo 1992, 19). Tästä syystä on aiheellista mainita jo nyt, mitä *en* ole tekemässä. En pyri suomalaisten alan ”klassikkojen” tai uudempien vaikuttajien tärkeimpien teosten esittelemiseen (vrt. Suolinna 2005), vaan tukeudun mahdollisuuksien mukaan yleisempiä kehityslinjoja esitteleviin katsauksiin (erit. Alapuro, Alestalo & Haavio-Mannila 1992; Anttonen 2004). Vaikka tutki-

muksen näennäinen vähyys onkin tarkasteluni lähtökohtana, tarkoitukseni ei myöskään ole tuottaa mahdollisimman kattavaa bibliografista esitystä suomalaisesta uskontososiologiasta eikä sen koommin puhtaasti kronologista kuvausta uskonnon tutkimuksesta suomalaisen sosiologian kentällä. Näiden sijaan pyrin analyttiseen katsaukseen niistä institutionaalisista prosesseista, joissa uskonnon sosiologinen tutkimus on Suomessa muotoutunut. Tavoitteenani on tätä kautta selvittää, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet uskontososiologian asemaan suomalaisen sosiologian kentällä. Tämän lisäksi pohdin myös, miten uskontososiologisen tutkimuksen jakautuminen eri oppiaineisiin on vaikuttanut tutkimuksen kohteisiin ja suomalaisen uskontososiologian kokonaiskuvaan nykypäivänä.

USKONTO JA SOSIOLOGIA MAAILMALLA JA SUOMESSA

Mitä sosiologinen näkökulma uskontoon tarkoittaa ja miten se eroaa muista lähestymistavoista? Minimalistisimmillaan sen on sanottu olevan ”sosiologisten teorioiden ja metodien soveltamista uskonnollisiin ilmiöihin” (Cipriani 2000, 1). Sisällöllisesti uskontososiologian tutkimusalaan katsotaan useimmiten kuuluvan (vaihtelevassa tärkeysjärjestyksessä) ainakin 1) yksilön elämänsäkaareen ja uskonnolliseen vakaumukseen liittyvät kysymykset, 2) uskonnollisten yhteisöjen ja organisaatioiden tutkimus, 3) uskonnon vaikutus yhteiskuntaan ja 4) yhteiskunnan vaikutus uskontoon. Perinteisesti uskontososiologit tai eri tutkimukset on jaettu kahteen leiriin käytetyn uskonnon määrittelyn mukaan: substantiaaliset määritelmät pyrkivät vastaamaan kysymykseen, mitä uskonto on, kun taas funktionaaliset määritelmät pyrkivät vastaamaan kysymykseen, mitä uskonto tekee. Tämä tutkimusintressien ja lähestymistapojen kokoelma kuvaa tiivistetysti uskontososiologian paikkaa sosiologisen tutkimuksen kentällä. Tällaisena uskontososiologiaa on harjoitettu yhtä kauan kuin sosiologiaa yleensäkin. (Beckford 2003; Christiano, Swatos & Kivisto 2002; Fenn 2001; Hamilton 2001; Cipriani 2000; McGuire 1992; Hargrove 1979.)

Tavallaan voidaan sanoa, että edellä mainittu **uskontososiologian** merkityksen vähenemi-

nen, jota monet uskontoa tutkivat sosiologit ovat valittaneet, on sisäänrakennettu myös sosiologian omaan kehityshistoriaan. Ensiksikin uskonnon sosiologinen tarkastelu mahdollistui vasta sekularisaatioprosessin myötä. Sekularisaatio ”salli riittävän psykologisen etäisyyden uskonnollisista uskomuksista ja käytänteistä, jotta abstraktien uskonnon ja yhteiskunnan suhteiden formulointi mahdollistui” (Birnbäum & Lentzer 1969, 1). Toiseksi uskontoa tarkasteltiin pitkään klassikoiden oppeja seuraten ensisijaisesti institutionaalisen eriytymisen näkökulmasta, jolloin uskonnon merkityksen nähtiin jatkuvasti pienenevän ja luovuttavan funktioitaan muille yhteiskunnan osa-alueille (Hargrove 1979, 1). Mitä mieltä seuraavien sukupolvien olisi ollut tarkastella eiliseen päivään kuuluvaa, vailla tulevaisuutta olevaa ilmiötä?

Klassikoiden uskonnon tulevaisuudelle povaa- mat ennusteet eivät kuitenkaan estäneet viriilin uskontososiologian muotoutumista toisen maailmansodan jälkeisessä kansainvälisessä tiedeyhteisössä. Vaikka aluksi uskontososiologinen tutkimus oli kytköksissä uskonnollisiin instituutioihin, ja täten ajoittain myös ”uskonnollista sosiologiaa”, vakiintui sen paikka vähitellen varsinkin amerikkalaisessa yliopistomaailmassa – tosin sivussa sosiologian valtavirrasta (Beckford 1990, 46–48). Myös Steve Bruce (1995, xiii) toteaa uskontososiologian merkityksen olevan marginaalinen kansainvälisen sosiologian kentällä. Hän kuitenkin lisää Beckfordin tapaan, että uskontososiologista tutkimusta on tehty koko ajan ja uskontososiologiassa käyty keskustelu on ollut hyvin vilkasta (ks. myös Hamilton 2001, vii).

Anglosaksinen keskustelu antaa yhden kuvan uskontososiologian tilasta sitten klassikoiden ajan. Se pitää kuitenkin monessa suhteessa paikkansa suomalaista sosiologiaa tarkastellessa: ainakaan ensi silmäyksellä uskonto ei ole merkitykseltään kuulunut suomalaisen sosiologian tutkimuskohteiden kärkijoukkoon. Kansainvälistä keskustelua silmällä pitäen Suomen tilannetta voidaan lisäksi kutsua jonkinlaiseksi ”kaksoisdeprivaatioksi”: uskontososiologian marginaalisuuden ohella uskontososiologinen keskustelu on pitkällä aikavälillä ollut myös määrällisesti hyvin vähäistä. Tällaiseen kehitykseen ovat vaikuttaneet tietenkin sosiokult-

tuuriset seikat, kuten luterilaisen kirkon asema valtionkirkkona, uskonnon aseman muuttuminen modernisoituvassa ja myöhäismodernissa suomalaisessa yhteiskunnassa yleensä sekä tutkimuksen jakautuminen eri oppiaineiden kesken. Näistä viimeksi mainittu on tämän artikkelin kiinnostuksen keskipisteenä.

SUOMALAISEN USKONTOSOSIOLOGIAN PIONEERIT

Kun yritetään tehdä rajausta siitä, mitä ottaa mukaan suomalaisen uskontososiologian kehityksen tarkasteluun, törmätään ainakin kahteen ongelmaan. Ensiksikin, mistä vetää raja sosiologisen ja sosiologiaa lähellä olevien tieteiden, kuten esimerkiksi sosiaali- ja kulttuuriantropologian ja sosiaalipsykologian välille? Toiseksi, laskeako mukaan vain eksplisiittisesti uskontososiologiset tutkimukset, vai huomioida myös satunnaiset, yleisen sosiologian piirissä syntyneet uskontoa koskevat huomiot (vrt. Beckford 1990, 45–46)? Jälkimmäisen suhteen olen päättänyt pitäytymään juuri uskontoa käsittelevissä tutkimuksissa, tosin mainiten esimerkkejä joistakin poikkeuksista. Edellisen seikan suhteen sen sijaan rajanveto on vaikeampaa, ellei mahdotonta. Sosiologian lähitieteistä ammentaneet suomalaisen sosiologian alkuvaiheen merkkihenkilöt, kuten Edvard Westermarck ja Uno Harva (vuoteen 1927 Holmberg) ovat niin keskeisiä, että tiukkaa rajanvetoa ei tässä tapauksessa voi tehdä. Aloitankin tarkasteluni katsauksella heidän ja joidenkin muiden keskeisten vaikuttajien toimintaan. Westermarckin ja Harvan valitseminen esimerkeiksi on perusteltua siinä mielessä, että Westermarck oli nykyisen akateemisen sosiologian keskeisin alullepanija (Haavio-Mannila 1992, 28) ja Harvan edustama kansanperinteen tutkimus taas toimi nykyisen suomalaisen uskontotieteen innoittajana (Anttonen 1987).

Useita tutkimuksia ja oppihistoriallisia katsauksia (esim. Lagerborg 1951; Wikman 1962; Stroup 1982; Ihanus 1990) kirjoittaneen Edvard Westermarckin moninaisen tuotannon kattava käsittely tässä yhteydessä on mahdotonta. Oleellisempaa on pohtia yleisellä tasolla uskonnon asemaa hänen tutkimuksissaan. Jostakin syystä suomalaisessa keskustelussa Wes-

termarckin ja uskonnon yhteys typistyy usein mainintaan hänen uskontokriittisyydestään ja agnostismistaan (esim. Koistinen & Räikkä 1997, 25–26; Sjöblom ym. 2001, 134). Sen sijaan esimerkiksi uskontotieteilijä Michael Pye (2001) yltyy toteamaan, että uskonnon tutkimus oli keskeisellä sijalla Westermarckin ajattelussa. Vaikka Westermarck tiedetysti olikin kriittinen erityisesti kristillistä perinnettä kohtaan, oli uskontoon liittyvillä teemoilla oleellinen sija hänen tuotannossaan (esim. Westermarck 1916; 1926a; 1926b). Toinen asia on tietenkin sitten se, kuinka keskeisenä hän itse piti uskonnon tutkimusta sinänsä. Olisi varmasti liioiteltua kutsua Westermarckia uskontososiologiksi, koska esimerkiksi moraalia koskevilla keskeisissä muotoiluissaan hän hakee moraalien alkuperää yhteisöllisestä tunteesta, joka hänen mukaansa oli riippumaton esimerkiksi jonkin uskonnollisen perinteen moraalinormistosta (Haavio-Mannila 1992, 51–52; Suolinna 2003, 96–97). Kuten monilla myöhemmillä suomalaisilla sosiologeilla, Westermarckilla uskonto on ennemminkin osa laajempaa kokonaisuutta kuin ensisijainen kiinnostuksen kohde.

Jälkipolville mieleen jääneestä kansanperinteen tutkijan leimasta huolimatta Westermarckin oppilas Uno Harva on myös suomalaisen sosiologian pioneereja. Hän oli Turun yliopiston ensimmäinen sosiologian viranhaltija, ja kyseinen professuuri räätelöitiinkin pitkälti Harvan kykyjä silmällä pitäen (Anttonen 1987, 101–102; Haavio-Mannila 1992, 37–38). Hänen varsinainen saavutuksensa oli kuitenkin perinteisen folkloristisen tutkimuksen ”uskontotieteellistäminen” ja kansainvälisemmin orientoituneen uskontotieteen alulle paneminen (Anttonen 1987, 11). Harva kunnostautui erityisesti suomensukuisten kansojen tapojen ja uskomusten tutkijana ja teki laajaa kenttätöitä näiden parissa. Mielenkiintoista kyllä, Harvan varsinaiset sosiologiset kontribuutiot eivät niinkään käsittele uskontoa, vaikka hän pitikin uskonnon tutkimusta ja tuntemusta tärkeänä erityisesti varhaiskantaisten kulttuurien sosiologiselle tutkimukselle (Haavio-Mannila 1992, 39–40). Uskontotieteen parissa hän on kuitenkin ollut esikuvana lähinnä folkloristisesti suuntautuneen tutkimuksen edustajille.

Siinä missä Westermarckin sosiaaliantropologi-

aa voidaan siis pitää nykyisen akateemisen sosiologian edeltäjänä, Harvan perilliset vaikuttivat kansatieteen ja folkloristiikan parissa. Uusi, Westermarckista riippumaton sodanjälkeinen sosiologia kuitenkin unohti uskonnon lähes kokonaan 1970-luvulle tultaessa. Sen sijaan Harva ja folkloristisen koulukunnan seuraajat olivat keskeisessä asemassa uuden oppiaineen, uskontotieteen, synnyssä 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Uskontotieteen pariin siirtyi myös osa siitä sosiologisesta tutkimuksesta, jota uskonnosta tuona aikana tehtiin.

USKONTOSOSIOLOGIAN NOUSU JA LASKU 1960- JA 1970-LUVUILLA

Westermarckin ja Harvan alulle panema kiinnostus uskonnon tutkimusta kohtaan ei missään vaiheessa ennen 1960-lukua saavuttanut keskeistä tai edes vakiintunutta asemaa sosiologiassa. Allardt (2003, 8) mainitsemmaa ”sosiaalitieteellisesti köyhää 1930-lukua” seurannut sodanjälkeinen sosiologinen tutkimus ei ollut kovin kiinnostunut uskonnosta. ”Sosiologisesti informoituja” tutkimuksia toki tehtiin, mutta varsinainen uskontososiologinen keskustelu oli ennen 1960-luvun rakennemuutosta vähäistä. Poikkeuksina voidaan kuitenkin mainita Karstenin (1947) sosiologian ja uskontotieteen ajankohtaisia kysymyksiä pohtiva kirja ja Palon (1952) urauurtava gallup-tutkimusta hyödyntänyt asennetutkimus.

1960-luku rakennemuutoksineen merkitsi kuitenkin käännettä tässä tilanteessa. Sosiologit tutkivat uskontoa ainakin Suomen mittakaavassa melko ahkerasti. Taustavaikuttajana tässä oli varmasti Antti Eskolan kuvaama ”amerikkalaistyyppinen sosiologia, jolle oli tunnusomaista suuntautuminen oman maan nykyyhetkeä koskeviin tutkimusaiheisiin” (Eskola 1973, 269). Luterilaisen kirkon sisällä koettu kiinnostus yhteiskunnallista muutosta ja sen vaikutuksia kohtaan vahvisti myös tätä trendiä (Husu & Allardt 1981, 24). Tutkimuksen kohteena olivat muun muassa kaupungistumisen vaikutus uskonnollisuuteen (Koskelainen 1966a; 1966b), sekularisaatio ja kirkon asema ”nykyaikaistuvassa” yhteiskunnassa (Niemi 1966; Siipi 1965; Seppänen 1962; 1968) sekä uskonnolliset liikkeet (Haavio 1963; 1965).

Seuraavalle vuosikymmenelle tultaessa kuva muuttui selkeästi: esimerkiksi kukaan edellä mainittujen tutkimusten tekijöistä ei jatkanut uskonnon tutkimusta varhaisten julkaisujen jälkeen (vrt. Haavio 1983, 76; Lempiäinen 1982, 113). Kirsti Suolinna nouseekin esiin näkyvänä poikkeuksena 1970-luvun sosiologiassa tehdyn uskonnontutkimuksen edustajana (Suolinna 1975; 1977). Hänen työnsä uskonnon parissa alkoi tosin jo ”aktiivisemmän” 1960-luvun puolella (Suolinna 1964; 1966; 1969). Hän myös jatkoi uskontososiologisia pohdintojaan vielä 1980-luvulla (ks. Holm, Suolinna & Ahlbäck 1981; Suolinna & Sinikara 1986; ks. Lampinen 1996). Suolinnan lisäksi Åbo Akademiassa vaikuttava Susan Sundback (1983; 1984; 1986) olikin ainoita juuri sosiologisen koulutuksen saaneita uskonnon tutkijoita 1980-luvun Suomessa.

Sosiologiassa tehdyn uskonnon tutkimuksen yleiseen hiipumiseen viittaa myös katsaus Turun yliopiston sosiologian laitoksen historiaan: vielä lukuvuonna 1966–1967 Ari Haavion uskontososiologian luennot olivat ainoita metodiopetukseen painottuneen laitoksen ”substantiaalisia kursseja” (Toivonen 1996, 42). Sen sijaan vuonna 1972 asetetun opetuksen ja tutkimuksen suuntaviivoja pohtivan toimikunnan ehdotuksen mukaan laitoksen painopistealueen tulisi olla ”yhteiskunnan rakennemuutosten, erityisesti taloudellisen tuotantotoiminnan rakenteen muutosten ja sen välittömien seurausten tutkiminen” (Haavio 1996, 55). Tämä muotoilu ei välttämättä sinänsä sulje uskontososiologiaa pois – kuuluuhan uskonnollisen kentän muutos rakennemuutoksen tutkimukseen – mutta käytännön tutkimuskohteita luetellessaan toimikunta ei nähnyt uskontoa millään tavalla merkittävänä. Tutkimuksen painopisteiksi nousivat ”1) teollisuustuotannon alueellinen ohjautuminen; 2) pienviljelyksen ongelmat; tuotannon keskittyminen ja pienyritysten asema; 3) työn luonteesta johtuneet yhteiskunnalliset ja yksilölliset seurausvaikutukset” (Haavio 1996, 55).

Eräs ilmeiseltä ja keskeiseltä vaikuttava selitys tähän uskontososiologian häviämiseen on marxilaisen sosiologian mukaantulo suomalaisen akateemiseen yhteiskuntatieteeseen (Eskola 1973, 311–313; Haavio 1996, 55).

Antti Eskolan muistot tuolta ajalta kuvaavat uskontoa eräänlaiseksi yhteiskuntatieteen tabuaiheeksi. Jumalasta ”hyväksyvästi” puhuva yhteiskuntatieteilijä saattoi menettää tieteellisen uskottavuutensa, ja edistyskäs hengessä uskonnon ajateltiinkin yleisesti häviävän itsensä (Eskola 2003, 25, 41). Yhteys marxilaisen sosiologian esiinmarssin ja uskontososiologian vähentymisen välillä ei ole kuitenkaan millään tavalla yksioikoinen. Esimerkiksi uudesta teoreettisesta posititiosta tehtyjä kirkko-/uskontokriittisiä tutkimuksia ei Suomessa sosiologian parissa juurikaan tehty. Ennemmin voidaan puhua kiinnostuksen painopisteen siirtymästä. Tähän saattaa viitata myös Eskolan (1973, 310) mainitsema tutkimustulos, jonka mukaan 1960-luvun aikana ja 1970-luvulle tultaessa sosiologian tutkimusaiheet muuttuivat ”yksilökeskeisistä ja ’humanistisista’ tutkimusaiheista (esim. korkeakouluopiskelijoiden asenteet) kohti yhteisökeskeisempiä ja ’teknokraattisempia’ tutkimusaiheita (esim. korkeakouluopiskelijoiden rekrytointi ja keskeyttäminen)”. Luokkatutkimuksen näkymiin herännyt sosiologia ei katsonut uskontoa keskeiseksi tutkimuksen kohteeksi, vaan koki sen ”humanistisemmaksi” tutkimuksen aiheeksi.

Eskolan jälkitunnelmista huolimatta suomalaiset sosiologit eivät kuitenkaan täysin hylänneet uskontoa tänäkään aikakautena. Yleisen sosiologian parissa tehtyä tutkimusta ja kirjoittelua voidaan kuitenkin pitää pääosin sosiologisina katsauksina aiheeseen, jonka tutkimukseen oli saatu alkusysäys jostakin muualta. Esimerkiksi Allardtin vaikutusvaltainen kirjoitus *Uskontososiologia* (1986/1974; ks. Allardt 1970) oli enemmänkin kirjoittajan vankkaan teoreettiseen tietämykseen perustuva katsaus yhteen yhteiskunnan ilmiöön kuin varsinaisen uskonnotutkimuksen innoittama tuotos. Samalla tavalla Risto Alapuron (1977) kontribuutiota 1970-luvun puolivälin uskontoa sivuvaan maailmankuvaprojektiin voidaan pitää tätä tarkoitusta varten hiottuna palana laajemmasta kokonaisuudesta, jonka pääteema ei kuitenkaan ollut uskonto. Samoihin aikoihin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa asemansa vakiinnuttaneessa uskontotieteessä uskonnon tutkimus sen sijaan luonnollisestikin oli kiinnostuksen keskipisteenä.

SOSIOLOGINEN TUTKIMUS USKONTOTIETEESSÄ

Suomalaiseen uskontotieteeseen uskontososiologia päätyi alalle tyypillisen monitieteisyyden myötä. Skandinaavisesta *religionshistoria*-perinteestä (vaikka tällä usein tarkoitettiin muutakin kuin historiallista tutkimusta) eroten suomalainen uskontotiede otti mallinsa Saksasta (*Religionswissenschaft*) ja angloamerikkalaisesta kulttuuripiiristä (*comparative religion*). Tätä myötä uskontososiologia vakiintui yhdeksi uskontotieteen tutkimusalueeksi. (Pentikäinen 1986.)

Uskontotiede itsenäisenä oppiaineena tuli Suomeen 1961, jolloin Åbo Akademiin perustettiin professuuri *religionshistoria*-nimekkeen alle. Vuodesta 1963 lähtien uskontotiedettä saattoi opiskella myös Turun yliopistossa, jolloin suomalaisen kansanperinteen tutkijana kunnostautunut Lauri Honko kutsuttiin sinne professoriksi. Helsingin yliopistossa opetus vakiintui vuonna 1970, kun uskontotieteeseen perustettiin ensimmäinen professuuri, johon valittiin uskontoantropologiasta ensimmäiset tutkimuksensa tehnyt Juha Pentikäinen. (Honko 1972; Pentikäinen 1986; Markkula 1997.) Eksplisiittisesti monitieteisestä profiilistaan huolimatta Uno Harvan sekä Hongon ja Pentikäisen opettajan Martti Haavion perintö vaikutti kuitenkin niin, että uskontotiede painottui folkloristisiin lähestymistapoihin, uskontoantropologiaan ja etnografiseen kenttätööhön Suomessa, suomensukuisten kansojen parissa ja Harvan jalanjäljissä Siperiassa.

Uskontotieteen viimeisten kolmen vuosikymmenen keskeiset vaikuttajat Honko ja Pentikäinen edustivat ja edustavat kansatieteen ja antropologian näkökulmia (Honko 1972; Pentikäinen 1971). Ja vaikka esimerkiksi Honko alun perin jo vuonna 1961 ilmestyneessä artikkelissaan *Funktioanalyttisestä tutkimustavasta* toteaa funktionaalisen analyysin olevan myös sosiologian keskeistä tutkimusvälineistöä, hän tekee eron käsitteen sosiologisen ja kansanrunouden tutkimuksessa käytetyn merkityksen välillä (Honko 1972, 20-21). Hänen teoreettinen näkökulmansa oli siis sosiologisesti informoitu, mutta käytännössä hän sovelsi funktion käsitettä folkloristiikan aiheisiin, kuten loitsuihin, eikä esimerkiksi pohtinut uskonnon funktiota laajemmassa yhteiskunnallisessa yhtey-

dessä (mt., 34–36). Vuonna 1981 Åbo Akademin uskontotieteen professuurin haltijaksi taas valittiin uskontopsykologian alalla maineensa luonut Nils G. Holm.

On selvää, ettei yksittäisten tutkijoiden näkökulma tyhjennä koko tutkimuksen kenttää. Uskontotieteessäkin tehtiin sosiologisia ja sosiologisesti informoituja tutkimuksia (esim. Helve 1987; Gothóni 1982), mutta uskonnon ja yhteiskunnan yhteyksien laajempi pohdinta jäi pitkäksi aikaa muiden lähestymistapojen varjoon. Allardt (2003, 14) mainitsee ”uskonnon sosiologian” eriytymisen ja itsenäistymisen sosiologiasta 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Hän tuntuu tällä kommentillaan viittaavan uskontotieteen vakiintumiseen, mutta tässä mielessä hänen kommenttinsa ei osu aivan oikeaan. Uskontososiologia ei vakiintunut uskontotieteen keskeiseksi näkökulmaksi ennen kuin aivan vuosituhannen lopulla. Tästä huolimatta uskonnon ja yhteiskunnan suhteen tutkimus ei missään vaiheessa kuitenkaan täysin hävinnyt suomalaisen tieteen kartalta. Yhdessä muodossa sitä pitivät yllä vuonna 1969 perustettu Kirkon tutkimuslaitos sekä vuonna 1985 teologiseen tiedekuntaan perustettu kirkkososiologian oppiaine.

KIRKKOSOSIOLOGIA

Toisen maailmansodan jälkeinen nopeatahtinen ja laaja yhteiskunnallinen muutos heijastui suomalaisten uskonelämään. Rakennemuutoksen kourissa paini myös Suomen evankelis-luterilainen kirkko, jonka piirissä erityisesti maalta kaupunkiin muuton sivutuotteena ilmenevä maallistuminen herätti huolta. Tämän tilanteen innoittamana kirkko aktivoitui yhteiskuntatieteellisen tiedon kartuttamisessa perustamalla vuonna 1969 Kirkon tutkimuslaitoksen (vuodesta 1984 Kirkon tutkimuskeskus), jonka tehtäväksi tuli ”kirkon päätöksenteolle ja toiminnan kehittämiselle tarpeellinen ja hyödyllinen kirkon ja uskonnollisen elämän sekä yhteiskunnassa vaikuttavien erilaisten virtausten tutkimus.” (Huotari 1982, 232.) Yliopistoaineena kirkkososiologia kuuluu käytännöllisen teologian alaan, jonka tehtävänä on erään määritelmän mukaan ”tarjota tietoa kirkon toimintaan ja kehittämiseen sekä arvioida

kirkon toimintaa kriittisesti” (Lampela-Kivistö 2001, 151).

Kirkkososiologialla, sekä kirkon parissa toteutetulla että samannimisellä yliopistoaineella, on siis alusta asti ollut yleisestä uskontososiologiasta eroava käytännöllinen tavoite. ”Kirkon toiminnan mittaamisen” ja tehokkuuden arvioinnin (Kortekangas 1975, 96) lisäksi kirkkososiologia on kuitenkin alusta asti käsitelty myös laajempia kirkon, yhteiskunnan ja uskonnollisen elämän välisiä suhteita (Kortekangas 1975; Lempiäinen 1982; Huotari 1982).

Kirkkososiologian asema teologisena oppiaineena on nähty eri tavoin. Alan suomalainen pioneeri, Kirkon tutkimuslaitoksen ensimmäinen johtaja ja kirkkososiologian oppiaineen ensimmäinen henkilökohtaisen professuurin haltija Paavo Kortekangas (1975, 94) näkee kirkkososiologian sijoittumisen teologiaan lähinnä käytännöllisenä kysymyksenä. Hänen mukaansa kirkkososiologian suhde esimerkiksi kristinuskon oppia käsittelevään systemaattiseen teologiaan näkyy lähinnä kysymyksenasettelun tasolla: ”systemaattinen teologia voi osoittaa eri kysymysten relevanttisuuden” (mt., 100; vrt. Lempiäinen 1982, 118). Pentti Lempiäinen lainaa Martti Parviota määritellessään kirkkososiologian tehtäväksi ”teologisten periaatteiden ja niihin liittyvän uskon ja ajattelun esiintymisen kirkon elämässä” (Lempiäinen 1982, 113). Voitto Huotarinen (1982, 236–237) mukaan kirkkososiologian tehtävänä on tarkastella sitä todellisuutta, jossa kirkon opin määrittelemiä ihanteita toteutetaan. Kortekankaasta ja Lempiäisestä poiketen hän kuitenkin näkee kirkkososiologian ja teologian yhteyden eksplisiittisemmin:

Kun käsitetään, että Jumalan pelastusteot tapahtuvat historiallis-sosiaalisessa prosessissa, voidaan niin kirkkohistoria kuin kirkkososiologiakin ymmärtää sen todellisuuden tutkimiseksi, jossa Jumala myös historian ja sosiologian lainalaisuuksien puitteissa toimii. (Huotari 1982, 236–237.)

On selvää, että juuri tässä suhteessa kirkkososiologia eroaa lähtökohdiltaan selkeimmin yleisen sosiologian ja uskontotieteen piirissä harjoitetusta tutkimuksesta (Suolinna 2005, 114–115; ks. Haavio 1983, 75; Sundback 2004,

204–205). Peter Bergerin (1973, 106) uskontososiologian metodologiaa käsittelevä useasti lainattu kommentti tekee tämän erottelun selvästi: ”Tieteellisen teoretisoinnin viitekehyydessä on mahdotonta vahvistaa positiivisessa tai negatiivisessa mielessä [uskon kohteen] perimmäistä ontologista statusta.” Berger ehdottaakin uskontososiologian lähtökohdaksi ”metodologista ateismia” (mt., 106). Malcolm Hamilton (2001, 5) kuitenkin huomauttaa, että ”metodologinen agnostismi” olisi parempi nimeke. Kuten Berger itsekkin edellisessä lainauksessa toteaa, tutkija ei voi ottaa kantaa uskon kohteen olemassaolon puolesta eikä vastaan (kuten metodologinen *ateismi* antaa ymmärtää). Käytännössä tiedonintressit ja tutkimusotteet luonnollisesti vaihtelevat myös kirkkososiologiassa, eikä tutkimus lähtökohtaisesti edellytä sitoutumista mihinkään teologisiin näkemyksiin. Metodologisia lähtökohtia koskeva keskustelu on kuitenkin ollut kirkkososiologiassa hyvin vähäistä, samaan aikaan kun esimerkiksi uskontotieteessä tämä kysymys on viime aikoina noussut keskeiselle sijalle (ks. Sjöblom & Utriainen 2004; Gothóni 2005). Kortekan kaan pragmaattisen ja Huotarin teologisen näkemyksen väliin jää toki paljon liikkumatilaa, mutta yksittäisissä tutkimuksissa teologisten lähtökohtien merkitys on jäänyt usein eksplikoimatta, kirkkososiologian suurista linjoista puhumattakaan (ks. Ryökäs 1995; Lampinen 1995).

Teologisesta itseidentifikaatiostaan huolimatta kirkkososiologiassa on seurattu kansainvälisen uskontososiologian parissa tehdyn tutkimuksen trendejä valppaasti. 1960-luvun suomalaisessa sosiologiassa tehdyn maallistumistutkimuksen jälkeen amerikkalaisesta keskustelusta (erityisesti Bellah 1967) Suomeen tuotu kansalaisuskonnon käsite nousi kirkkososiologiassa perinteisempien kirkon sisäistä toimintaa käsittelevien analyysien rinnalle 1970- ja 1980-luvuilla (Huotari 1976; Lampinen 1984; Lampinen 1989; Sihvo 1991; ks. Sundback 1983; 1984). Samalla kirkkososiologiassa ryhdyttiin käyttämään Suomen oloihin kansalaisuskontoa paremmin soveltuvaksi nähtyä käsitettä ”yhteiskuntauskonto” (Lampinen 1989, 86). Suomen kontekstissa luterilaisuuden nähtiin etenkin kirkkososiologioiden parissa täyttävän

kansalaisuskonnon merkit: vaikka suomalaiset eivät käy kirkossa muuten kuin kirkollisten toimitusten yhteydessä, he kuitenkin haluavat edelleen kuulua siihen. Suomessa kansalaisuskonto liitettiin tällä tavoin juuri luterilaiseen kirkkoon, toisin kuin Bellahin pluralistiseen amerikkalaiseen tilanteeseen muovaama käsite. Suomalaisen kulttuuritaustan huomioon ottaen kansalaisuskonnollisuuden ja kirkkouskononnollisuuden erottaminen vaikuttaakin hankalalta (Sundback 1984, 36–37; Ketola, Pesonen & Sjöblom 1998, 123). Kirkkokeskeisyys on kuitenkin saattanut vaikuttaa siihen, että vaikka kansalaisuskonnon ympärillä käyty keskustelu on ollut sekularisaatiokeskustelun ohella keskeisin uskontososiologian puheenaihe aina Bellahin urauurtavasta kirjoituksesta lähtien, ei se herättänyt Suomessa laajempaa yhteiskuntatieteellistä keskustelua kansakunnan arvopohjasta.

Erityisesti luterilaisen kirkon toimintaan ja yhteiskunnalliseen asemaan keskittynyt tutkimus koki siis nousukauden samaan aikaan kun yleisen sosiologian parissa kiinnostus uskontoa kohtaan hiipui. Kirkkososiologian eksplisiittinen identifioituminen teologiseksi oppiaineeksi ja keskittyminen pääasiassa kirkkoon yhteiskunnallisena toimijana kuitenkin vieroitti sen sosiologian valtavirrasta. Tästä syystä kirkkososiologia keskusteli uskonnon ja yhteiskunnan suhteista pitkään omassa piirissään. Läpi 1990-luvun jatkunut kasvava mielenkiinto uskontoa kohtaan kuitenkin aktivoi myös kirkkososiologian laajempaan uskontososiologiseen keskusteluun.

USKONNON PALUU JULKISUUTEEN JA USKONTOSOSIOLOGIAN UUSI NOUSU

Uskontososiologian ehkä merkittävin panos sosiologian kentällä on ollut niin sanotun sekularisaatioteorian ympärillä käyty keskustelu. Näkemykset sekularisaation luonteesta ovat olleet hyvin vaihtelevia, eikä yksiselitteistä sekularisaation määritelmää ole onnistuttu esittämään (ks. Hamilton 2001, 186–189). Sekularisaation niin sanotussa vulgaarissa versiossa kasvava rationaalisuus aiheuttaa uskonnon häviämisen kehityksen myötä. Uskontososiologit ovat kuitenkin useammin puhuneet uskonnon

auktoriteetin vähenemisestä nykyaikaisissa yhteiskunnissa. Usein tällä on viitattu nimenomaan uskonnon siirtymiseen julkisuudesta (julkinen sektori, tiedotusvälineet, kulttuuri-instituutiot jne.) yksityisyyden piiriin (Wilson 1966; Berger 1973; ks. Pesonen 2004, 97–101).

Viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana uskontososiologit ovat kuitenkin ryhtyneet puhumaan uskonnon ”paluusta julkisuuteen” (Casanova 1994, 1). Jopa Peter Berger, eräs sekularisaatioteorian varhaisimmista ja tunnetuimmista kannattajista (Berger 1973), on sittemmin kääntänyt kelkkansa ja julistanut uskonnon olevan nykypäivän maailmassa yhtä elinvoimaista ja näkyvää kuin ennenkin (Berger 1999; vrt. Bruce 2001). Useimmiten uskonnon paluu julkisuuteen on nähty nimenomaan ”fundamentalismin” – olipa kyseessä islamilainen, kristillinen tai hindufundamentalismi – nousuna, mutta uskonto näkyy tätä laajemminkin niin kansainvälisessä politiikassa, sodan ja rauhan kysymyksissä, taloudellisessa kehityksessä kuin globaaleissa ihmisoikeuskysymyksissäkin (Berger 1999, 14–18).

Uskonnon nousu julkisuuteen ja sitä kautta uskontososiologisen tutkimuksen uusi nousu ajoittuvat Yhdysvalloissa ja Euroopassa eri vaiheisiin. Yhdysvalloissa uskonnon näkyvämpi asema yhteiskunnassa on pitänyt uskontososiologian vireänä läpi vuosikymmenten, mutta varsinainen kiinnostuksen ”räjähdys” alkoi 1980-luvulla, jolloin evankelisen oikeiston nousu kotimaassa ja islamilainen vallankumous Iranissa kiinnittivät huomion uskonnon merkitykseen nykymaailmassa. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin amerikkalaiselle uskontososiologialle näyttää löytyvän edelleen kasvavasti tilausta ”kulttuurisotien” ja globaalien turvallisuusretoriikan maisemassa (ks. Roof 2001; Putnam 2000; Wolfe 1998). Eurooppalaisessa tutkimuksessa uskontososiologian aktivoituminen on taas ollut riippuvaista kustakin kansallisesta kontekstista. Esimerkiksi kauan ja paljon maahanmuuttajia vastaan ottaneissa maissa, kuten Saksassa, Ranskassa ja Iso-Britanniassa, kysymykset uskonnon roolista monikulttuurisessa yhteiskunnassa ovat olleet pidempään relevantteja kuin vasta hiljattain monikulttuurisuuden ajatukselle heränneessä Suomessa.

Uskonnollisen ja kulttuurisen kentän pluralisoituminen oli avainasemassa aktivoimassa uskontososiologista keskustelua Suomessa, jossa 1990-luvun alkuun sijoittunut lama ja kasvanut maahanmuutto nostivat uskonnon uudelleen julkisuuden valokeilaan. Laman myötä myös luterilainen kirkko palasi otsikoihin. Aluksi julkisuuden sävy oli moittiva, kun kirkon hiljaisuutta lamasta kärsivien edessä ihmeteltiin (Teräsvirta 2002, 54). Myöhemmin kuitenkin suuren yleisön mieliin jäivät erityisesti kirkon organisoima ruoka-apu ja leipäpussia odottavien työttömien jonot (ks. Malkavaara 2000). Samaan aikaan maahanmuutto Suomeen kasvoi huomattavasti. Maahanmuuttajat, erityisesti Somaliasta tulleet pakolaiset, vaikuttivat vähäisestä määrästäan huolimatta Suomen uskonnolliseen kenttään ennennäkemättömällä tavalla. Hunnutetuista naisista tuli ainakin joillakin paikkakunnilla arkipäivää, ja koulut joutuivat uusien tilanteiden eteen pohdittaessa muslimioppilaiden pukeutumista, ruokasääntöjä sekä rukoushetkien sijoittumista koulupäivään (ks. Sakaranaho & Pesonen 1999).

Uskonnon tutkimus on siis tullut jälleen relevantiksi myös Suomessa, mutta institutionaaliset reaktiot yhteiskunnallisen kehityksen aiheuttamaan tarpeeseen ovat vaihdelleet huomattavasti. Sosiologiassa ja muissa yhteiskuntatieteissä monikulttuurisuudesta on tullut tärkeä tutkimuksen kohde, mutta ehkä juuri kahden edellisen vuosikymmenen kehityksen takia uskontoa ei ole pidetty relevanttina viitekehystenä monikulttuurisuuden sosiologisessa tutkimuksessa. Vaikka monikulttuurisuus ja maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan on synnyttänyt monia tutkimuksia (esim. Lepola 2000; Hautaniemi 2004), uskonnon käsittely *sinänsä* on jäänyt enimmäkseen uskontotieteilijöiden harteille (Martikainen 2004; ks. Sakaranaho & Pesonen 1999). Uskontotieteessä 1990-luvulla tapahtunut kehitys on herättänyt uutta kiinnostusta uskontososiologian näkökulmia kohtaan ja tuottanut julkaisuja suomalaisista muslimeista (Sakaranaho & Pesonen 1999) sekä muun muassa uusista uskonnollisista liikkeistä (Junnonaho 1996; Ketola 2001; 2003). Tämän uskontososiologisen ”heräämisen” myötä syntyneen nuoremman tutkijasukupolven kiinnostuksen

kohteet ovat liittyneet esimerkiksi uskonnon ja luonnon suhteeseen luterilaisessa kirkossa (Pesonen 2004), uskontojen sijoittumiseen suomalaiseen paikallisyhteisöön (Martikainen 2004) sekä uskonnon ja median vuorovaikutukseen (Hjelm 2002; 2005; Sakaranaho & Pesonen 2002; Sumiala-Seppänen 2001).

Myös kirkkososiologia on lähestynyt laajempia uskontososiologisia linjoja ja esimerkiksi Kirkon tutkimuskeskuksen tuottamat nelivuotiskatsaukset (esim. Kääriäinen ym. 2004) ovat merkittäviä ikkunoita suomalaiseen uskonnollisuuteen laajemmassakin mielessä. Monet kirkkososiologian tutkimuksista keskittyvät kuitenkin edelleen mikro- tai keskitasolle, vaikka niiden aihepiiri on laajentunut myös luterilaisen kirkon toiminnan tarkastelun ulkopuolelle (Sorri 2001; Nieminen 2002; Rikkinen 2002; Leskinen 2003; Kokkonen 2003; Salomäki 2004; Yeung 2004).

Uutta nousua kokeva uskontososiologia on toistaiseksi keskittynyt yksittäisiin tapaustutkimuksiin, eikä Allardtin (1990, 66) peräänkuuluttama yleisesti sosiologisesti kiinnostava teorianmuodostus ole ollut suuressa roolissa. Tässäkin on silti havaittavissa muutos, jonka esimerkillisenä edustajana toimii Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisema tutkimus *Moderni kirkkokansa* (Kääriäinen, Niemelä & Ketola 2003). Siinä tarkastellaan suomalaista 2000-luvun uskonnollisuutta laajempien sekularisaatio- ja muutosnäkökulmien kautta. Myös laajemmat Euroopan unionin ja globaalin tason pohdinnat uskonnollisuudesta ovat tulleet ajankohtaisiksi (ks. Helander 1999; 2003).

JOHTOPÄÄTÖKSIÄ: USKONTO SUOMALAISEN SOSIOLOGIAN KOHTEENA

Onko Beckfordin (1990; 2003) ja monien muiden peräänkuuluttama uskontososiologian marginaalisuus suomalaisittain relevantti havainto? Tässä artikkelissa esitetyn pikaisen katsauksen valossa vastaus näyttäisi olevan positiivinen. Suomessa uskonnolla ei ole ollut merkittävää sijaa sosiologisessa tutkimuksessa sitten 1960-luvun. Tämä kehitys vaikuttaisi olevan yhdenmukainen muiden Euroopan maiden sosiologian painopisteiden kanssa (Huotari 1982, 233), mutta räikeä vastakohta amerikkalaiselle sosiologialle, jossa kansalaisuskonnon

käsite on 1960-luvulta lähtien ollut keskeinen sosiologisen keskustelun aihe yksittäisten tutkijoiden oppiaineisiin liittyvistä institutionaalisista kytköksistä riippumatta. Mitkä syyt nimenomaan Suomen akateemisessa kulttuurissa sitten ovat vaikuttaneet uskontososiologian paikantumiseen?

Ensiksikin – hyvin käytännönläheisesti asiaa lähestyen – suomalaisia sosiologeja on ollut määrällisesti sen verran vähän, että uskontososiologia ei ole päässyt muodostumaan minkäänlaiseksi erityisosaamisen alueeksi sosiologian laitoksilla eikä siihen myöskään ole muodostunut koulukuntia nimekkäiden tutkijoiden perinnettä jatkamaan. Sosiologien parissa vähäiset resurssit on kanavoitu kiinnostavampina pidettyihin tutkimuskohteisiin. Yhteiskunnan ongelmat ja kysymykset ovat samankaltaisia lähes kaikkialla, joten resurssien vähyyden vaatimassa priorisoinnissa uskonto on jäänyt Suomessa taka-alalle. Kuten edellä olen kuvaillut, sosiologien – ja tässä puhun nimenomaan yhteiskuntatieteellisen tutkinnon (VTM, YTM) suorittaneista – kiinnostus uskontoa kohtaan laski dramaattisesti 1970-luvulle tultaessa eikä ole vielääkään noussut siitä kuopasta. Viime aikoina maailmalla uudelleen herännyt aktiivinen keskustelu uskonnon asemasta nykymaailmassa ei ole vielä tavoittanut suomalaisia sosiologeja, vaan kotimaista keskustelua ovat käyneet uskontotieteestä ja kirkkososiologiasta ponnistavat tutkijat.

Toinen nähtävissä oleva tekijä uskonnon sosiologisen tutkimuksen marginaalisuuteen on uskontotieteen profiloituminen muualle kuin sosiologisiin lähestymistapoihin. Uskontotieteessä priorisointi tapahtui metodologisessa mielessä ja painotti (vielä sosiologiaa paljon pienempiä) resursseja joko kansanperinteen tutkimukseen tai yleiseen, vertailevaan uskontotieteeseen. Tämän trendin voidaan katsoa jatkuneen aina 1990-luvun lopulle, jolloin uskontososiologinen tutkimus lähti uuteen nousuun suomalaisessa uskontotieteessä.

Kolmantena seikkana esille nousee kirkkososiologian identifioituminen teologian, ei yhteiskuntatieteiden piiriin. Tällä tavalla ajoittain vilkaskin tutkimus on jäänyt sosiologisen

tutkimuksen marginaaliin. Yhtäältä tähän ovat vaikuttaneet yleisen sosiologian ja uskontotieteen näkökulmasta kyseenalainen lähtökohtaoletus, jossa sosiologia on ikään kuin alistettu teologialle – pitipä tämä käsitys käytännössä paikkansa tai ei. Toisaalta taas kirkkososiologit ovat työskennelleet toimenkuvaansa uskollisesti seuraten paljolti luterilaisen kirkon näkökulmista nousevien ongelmien parissa. Tämä taas on mahdollisesti tehnyt tutkimuksen tuloksista vähemmän kiinnostavia muulle akateemiselle ja laajemmallekin yleisölle. Kirkkososiologian suppean alan on jopa sanottu mahdollistavan yleistä sosiologiaa ja uskontotiedettä ”syvemmän ja tarkemman” analyysin tekemisen (Huotari 1982, 235), mutta tämä oletettu tieteellinen etulyöntiasema ei ole auttanut kirkkososiologiaa nousemaan sosiologisen tutkimuksen valtavirtaan. Päinvastoin vasta viime aikojen päänavaukset kirkkososiologiasa laajemmin ymmärretyn uskontososiologisen lähestymistavan suuntaan näyttävät mahdollistaneen suuremman kanssakäymisen eri alojen kesken ja kirkkososiologian lähentymisen yleisen sosiologian näkökulmien kanssa.

Institutionaalinen näkökulma kertoo kuitenkin vain osan totuudesta, sillä yhteiskuntatieteellinen tutkimus on jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäröivän sosiaalisen todellisuuden kanssa. Viime vuosikymmenen nopeat muutokset, etenkin ihmisten globaali liikkuvuus ja maahanmuutto sekä terrorismin pelon esiin nostama islamin merkitys nykymaailmassa ovat nostaneet uskonnon jälleen tärkeiden puheaiheiden listalle. Tämä on tietenkin herättänyt kiinnostusta sosiologiin ja sosiologisesti suuntautuneiden muiden alojen tutkijoiden piirissä. Globaalit kysymykset ovat poikineet kiinnostusta myös suomalaiseen uskonnollisuuteen, kun tähän mennessä uskonnollisesti hyvinkin homogeenisenä pidettävä Suomi on joutunut uuteen tilanteeseen maahanmuuton ja yleisesti Eurooppaa koskehtavan monikulttuurisuuden haasteiden edessä.

Tästä syystä aina 1970-luvulta hiljaiseloa viettänyt uskontososiologia on nousemassa marginaalisemastaan. Institutionaalisesti tämä ”herääminen” on tapahtunut etenkin uskontotieteessä ja kirkkososiologiassa, kun taas sosiologian laitoksilla uskonnon tutkimus on edelleen

vähäistä. Kuitenkin sekä uskontotieteen että kirkkososiologian parissa toteutunut lähentyminen yleisen sosiologian linjojen kanssa on mahdollistanut yhteistyön esimerkiksi kansallisilla sosiologipäivillä, joilla on vuodesta 2003 lähtien kokoontunut myös uskontososiologian työryhmä. Tiedemaailman sisäisten raja-aitojen madaltuminen on mahdollistanut yhä laajemman kanssakäymisen eri oppiaineista lähtöisin olevien uskontososiologiin välillä. Moni- ja poikkitieteellisyyden ihanteet ovat tehneet aiemmistä ahtaista lokeroinneista vähemmän relevantteja, jolloin on tullut myös mahdolliseksi ryhtyä rakentamaan yhteistä kieltä eri alojen välillä ja pohtimaan eri oppiaineiden intressejä uskontososiologian kentällä. Institutionaalisten erityispiirteiden vähemmälle huomiolle jäämisen voikin katsoa olevan alaa elävöittänyt kehityssuunta.

Tämän lisäksi suomalainen uskontososiologia ei ole enää riippuvainen kotimaisen kentän tutkimuksesta ja siitä, kuinka relevanttina suomalaisen uskonnon tutkimusta milloinkin pidetään. Kasvavan kansainvälistymisen myötä monet suomalaiset tutkijat ovat kunnostautuneet myös muiden maiden ja kulttuuripiirien uskontojen asiantuntijoina (esim. Sakaranaho 1998; 2005; Ketola 2002; Granholm 2005). Tätä kautta yhteydenpito kansainvälisen uskontososiologian kentän kanssa on vilkastunut ja tuonut uusia virikkeitä suomalaiseen uskontososiologiaan.

Tästä positiivisesta kehityksestä huolimatta alussa esittämäni hypoteesi uskontososiologian marginaalisuudesta näyttäisi kuitenkin pitävän paikkansa myös Suomen tilanteessa. Allardt (1990, 66) mukaan eräs keino määritellä uskontososiologian asemaa on arvioida sen vaikuttavuutta yleiseen sosiologiaan ja muihin sosiologian aloihin, sillä hänen mukaansa ”hyvällä yhteiskuntatieteellä on aina vaikutusta myös oman alueensa ulkopuolella” (Allardt 1990, 66; vrt. Wuthnow 2001, 22–23). Tässä mielessä uskonnon sosiologisen tutkimuksen institutionaalinen hajanaisuus ei ole ainakaan edesauttanut uskontososiologian vakiintumista Suomessa. Uskontotieteessä tai kirkkososiologiassa tehdyillä tutkimuksilla on ollut vähän vaikutusta yleisen sosiologian kenttään, eikä sosiologian sisältä ole 1960-luvun jäl-

keen noussut erityisesti uskontoon keskittyvää "koulukuntaa".

Kolmenkymmenen vuoden hiljaiselon jälkeen viime aikojen uskontososiologian kentän aktivoituminen tuntuu suurelta askeleelta. Täytyy kuitenkin muistaa, että keskustelu on vasta aluillaan, eikä uskontososiologia ole vielä millään tavalla vakiinnuttanut asemaansa. Oleellinen avaus tähän suuntaan on sosiologian laitosten opiskelijoiden aktivoituminen uskontoa käsittelevien teemojen pariin. Toiseksi uskontososiologien piirissä joudutaan todennäköisesti käymään vielä paljon keskusteluja metodologiasta ja uskontososiologian tavoitteista yleensä. Kehitys kohti yksittäiset oppiaineet ylittävää näkökulmaa on vahvistanut uskontososiologian profiilia huomioon otettavana sosiologisen tutkimuksen erityisalana. Kuitenkin vasta edellä mainittujen askelten jälkeen on mahdollista ryhtyä muotoilemaan kontribuutioita, joilla olisi vaikutusta laajempaan suomalaisen sosiologian kenttään.

Oleellista ei kuitenkaan ole pelkästään uskontososiologian vakiinnuttaminen yhtenä pirstaleisen sosiologia-oppiaineen alalajina, vaan myös uskonnon merkityksen esiin nostaminen yleisessä sosiologisessa keskustelussa. Uskontososiologian marginaalisuus suhteessa tutkimuksen valtavirtaan ei nykypäivän maailmassa tunnu vastaavan uskonnon merkityksen vahvistumista yhteiskunnassa. Tästä syystä uskonnon ohittamista sosiologian tutkimuskohteena voidaan pitää valitettavana, varsinkin kun uskontososiologian marginalisaatio näyttää ainakin Suomessa olevan paljolti institutionaalisen hajanaisuuden seurauksena. Sosiologian tutkimusalojen eriytyminen on varmastikin pitkälti peruuttamaton prosessi, mutta esimerkiksi mainittujen monikulttuurisuuden sekä uskonnon ja politiikan yhteyksien tutkimus voi vain rikastua yhdistettäessä uskontososiologiset pohdinnat muihin sosiologian jo vakiintuneempiin näkökulmiin – myös meillä Suomessa.

KIRJALLISUUS

Alapuro, Risto (1977) Uskonto ja poliittinen mobilisoituminen maaseudulla. Teoksessa Kuusi, Matti, Alapuro, Risto & Klinge, Matti (toim.)

Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Otava, Helsinki, 121–147.

Alapuro, Risto, Alestalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.) (1992) Suomalaisen sosiologian historia. WSOY, Helsinki.

Allardt, Erik (1970) Approaches in the Sociology of Religion. *Temenos* 6, 7–19.

Allardt, Erik (1986) Uskontososiologia. Teoksessa Pentikäinen, Juha (toim.) Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki, 32–45.

Allardt, Erik (1990) Commentary on James Beckford's and Emile Poulat's Papers on the Predicament of the Sociology of Religion. *Social Compass* 37:1, 65–69.

Allardt, Erik (2003) Läpimurtoja suomalaisen sosiologian kehityksessä. Teoksessa Antikainen, Ari (toim.) Sosiologia susirajalla. Sosiologian opetus ja tutkimus 30 vuotta Joensuun yliopistossa. Sosiologian laitoksen julkaisuja 5. Joensuu University Press, Joensuu, 3–20.

Allardt, Erik, Alapuro, Risto & Alestalo, Matti (1992) Suomalaisen sosiologian historiasta. Teoksessa Alapuro, Risto, Alestalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.) Suomalaisen sosiologian historia. WSOY, Helsinki, 13–25.

Anttonen, Veikko (1987) Uno Harva ja suomalainen uskontotiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Anttonen, Veikko (2004) Comparative Religion in Finland: a brief survey of its past and present. [WWW-dokumentti/University of Turku]. <<http://www.utu.fi/hum/uskontotiede/history.html>> (Luettu 18.3.2004).

Beckford, James A. (1990) The Sociology of Religion 1945–1989. *Social Compass* 37:1, 45–64.

Beckford, James A. (2003) Social Theory and Religion. Cambridge University Press, Cambridge.

Bellah, Robert (1967) Civil Religion in America. *Daedalus* 21:1, 1–21.

Berger, Peter L. (1973) The Social Reality of Religion. Penguin Books, Harmondsworth.

Berger, Peter L. (1999) The Desecularization of the World: A Global Overview. Teoksessa Berger, Peter L. (toim.) The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Eerdmans, Grand Rapids, MI, 1–18.

Birnbaum, Norman & Lentzer, Gertrud (1969) Sociology of Religion: A Book of Readings. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Bruce, Steve (1995) Introduction. Teoksessa Bruce, Steve (toim.) The Sociology of Religion. Volume II. Aldershot, Edward Elgar Publishing Ltd., xiii–xvii.

- Bruce, Steve (2001) *The Curious Case of the Unnecessary Recantation: Berger and Secularization*. Teoksessa Woodhead, Linda, Heelas, Paul & Martin, David (toim.) *Peter Berger and the Study of Religion*. Routledge, London, 87-100.
- Casanova, José (1994) *Public Religions in the Modern World*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Christiano, Kevin J., Swatos, William H. Jr. & Kivisto, Peter (2002) *Sociology of Religion: Contemporary Developments*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA.
- Cipriani, Roberto (2000) *The Sociology of Religion: A Historical Introduction*. Käännös Laura Ferrarotti. Aldine deGruyter, Hawthorne, NY.
- Ebaugh, Helen Rose (2002) Return of the Sacred: Reintegrating Religion in the Social Sciences. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41:3, 385-395.
- Eskola, Antti (1973) Suomalaisen sosiologian uudistuminen. Teoksessa Alapuro, Risto, Aletalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.) *Suomalaisen sosiologian juuret*. WSOY, Porvoo-Helsinki, 269-317.
- Eskola, Antti (2003) *Tiedän ja uskon*. Otava, Helsinki.
- Fenn, Richard K. (toim.) (2001) *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Blackwell, Oxford.
- Gothóni, René (1982) *Modes of Life of Theravada Monks: A Case Study of Buddhist Monasticism in Sri Lanka*. Suomen itämainen seura, Helsinki.
- Gothóni, René (toim.) (2005) *How to do Comparative Religion? Three Ways, Many Goals*. Religion and Reason 44. Walter de Gruyter, Berlin.
- Granholm, Kennet (2005) *Embracing the Dark. The Magic Order of Dragon Rouge – Its Practice in Dark Magic and Meaning Making*. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Gronow, Jukka, Noro, Arto & Töttö, Pertti (1996) *Sosiologian klassikot*. Gaudeamus, Helsinki.
- Haavio, Ari (1963) *Evangelinen liike herätysliikkeenä: sosiologinen tutkimus. Suomen luterilainen evankelioimisyhdistys*, Helsinki.
- Haavio, Ari (1965) *Suomen uskonnolliset liikkeet*. WSOY, Porvoo.
- Haavio, Ari (1983) *Kirkkososiologia tieteenalana*. Kirja-arvostelu teoksesta Askola, Irja, Lampinen, Tapio & Lempiäinen, Pentti (toim.) *Kirkkososiologia*. *Sosiologia* 20:1, 75-76.
- Haavio, Ari (1996) *Suunnittelun ja ohjelmien vuosikymmen, 1970-luku*. Teoksessa Kyntäjä, Timo, Konttinen, Annamari & Vanttinen, Päivi (toim.) *Sosiologiaa ajassa ja tilassa*. Turkulaista sosiologiaa 70 vuotta. Sosiologisia tutkimuksia B 30. Turun yliopisto, Turku, 52-58.
- Haavio-Mannila, Elina (1992) *Etnologia ja sosiaaliantropologia*. Teoksessa Alapuro, Risto, Aletalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*. WSOY, Helsinki, 27-75.
- Hamilton, Malcolm B. (1998) *Sociology and the World's Religions*. Macmillan, Basingstoke.
- Hamilton, Malcolm B. (2001) *The Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives*. 2nd edition. Routledge, London.
- Hargrove, Barbara (1979) *The Sociology of Religion: Classical and Contemporary Approaches*. Harlan Davidson, Arlington Heights, IL.
- Hautaniemi, Petri (2004) *Pojat! Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 41. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki.
- Helander, Eila (1999) *Uskonto ja arvojen murros*. Teoksessa Heikkilä, Markku (toim.) *Uskonto ja nykyaika*. Atena, Jyväskylä.
- Helander, Eila (2003) *Uskonto ja globalisaatio*. Teoksessa Helander, Eila (toim.) *Muutoksen tulkkinä*. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Helsingin Yliopiston Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 106. Kirjapaja, Helsinki.
- Helve, Helena (1987) *Nuorten maailmankuva*. Seurantatutkimus pääkaupunkiseudun erään lähiön nuorista. Kansalaiskasvatuksen keskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 1/87. Kansalaiskasvatuksen keskus, Helsinki.
- Hjelm, Titus (2002) *Hautausmaavandalismi ja saatananpalvonta mediassa*. Toiminnan ja eetoksen vuorovaikutuksen tarkastelua. Teoksessa Sakaranaho, Tuula & Pesonen, Heikki (toim.) *Uskonto, julkisuus ja muuttuva yhteiskunta*. Yliopistopaino, Helsinki, 178-204.
- Hjelm, Titus (2005) *Saatananpalvonta, media ja suomalainen yhteiskunta*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 55. Yliopistopaino, Helsinki.
- Holm, Nils G., Suolinna, Kirsti & Ahlbäck, Tore (toim.) (1981) *Aktuella religiösa rörelser i Finland*. Åbo Akademi, Åbo.
- Honko, Lauri (1972) *Uskontotieteen näkökulmia*. WSOY, Porvoo.
- Huotari, Voitto (1976) *Kansankirkon sosiologinen luonne*. *Teologinen aikakauskirja* 81:2, 185-193.

- Huotari, Voitto (1982) *Kirkkososiologia tieteenä*. Teoksessa Askola, Irja, Lampinen, Tapio & Lempiäinen, Pentti (toim.) *Kirkkososiologia*. Kirjapaja, Helsinki, 228-239.
- Husu, Liisa & Allardt, Erik (1981) *Sociology in Finland*. Working papers of the Department of Sociology 21. University of Helsinki, Helsinki.
- Ihanus, Juhani (1990) *Kadonneet alkuperät: Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Karsten, Rafael (1947) *Stridsfrågor inom den moderna sociologien och religionsvetenskapen*. Söderström, Helsingfors.
- Ketola, Kimmo (2001) *Uudet uskonnolliset liikkeet. Katsaus käsitteisiin, luokituksiin, teorioihin ja tilastoihin*. Teoksessa Niemelä, Jussi (toim.) *Vanhat jumalat, uudet tulkinnot. Näköaloja uusiin uskontoihin Suomessa*. Uskontotiede 6. Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Ketola, Kimmo (2002) *An Indian Guru and His Western Disciples. Representation and Communication of Charisma in the Hare Krishna Movement*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Koistinen, Olli & Räikkä, Juha (1997) *Taivaassa ja maan päällä. Johdatus uskonnonfilosofiaan*. Edita, Helsinki.
- Kokkonen, Sari (2003) *Työttömänä isänä perheessä ja yhteiskunnassa*. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, Helsinki.
- Kortekangas, Paavo (1975) *Kirkkososiologian asema ja tehtävät*. Teoksessa Koskenvesa, Esko (toim.) *Johdatus teologisiin oppiaineisiin*. Toinen painos. Gaudeamus, Helsinki, 93-100.
- Koskelainen, Osmo (1966a) *Uskonnosta ja uskonnollisuudesta*. Helsingissä: havainnointiin perustuva tutkimus. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 61. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Koskelainen, Osmo (1966b) *Uskonnollisuudesta*. Helsingissä. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 74. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kääriäinen, Kimmo, Niemelä, Kati & Ketola, Kimmo (2003) *Moderni kirkkokansa*. Suomalaisen uskonnollisuus uudella vuosituhanella. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 82. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Kääriäinen, Kimmo, Hytönen, Maarit, Niemelä, Kati & Salonen, Kari (2004) *Kirkko muutosten keskellä*. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2000-2003. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 89. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Lagerborg, Rolf (1951) *Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927-39*. Schildts, Helsingfors.
- Lampela-Kivistö, Liisa (2001) *Käytännöllinen teologia*. Teoksessa Luomanen, Petri (toim.) *Teologia. Johdatus tutkimukseen*. Edita, Helsinki, 149-171.
- Lampinen, Tapio (1984) *The Preaching of State. Civil Religion in the Proclamation of Church and State in Finland*. Lutheran World Federation, Geneva.
- Lampinen, Tapio (1989) *Yhteiskuntauskonto ja luterilainen teologia*. Teoksessa Peura, Simo (toim.) *Usko ja rakkaus. Luterilaisen teologian mahdollisuudet tänään*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 165. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, Helsinki, 85-102.
- Lampinen, Tapio (1995) *Kuilun yli. Kirkkososiologia Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa 1975-1985*. Teoksessa Vapaavuori, Hannu (toim.) *Usko elämän kätöksessä*. Kirkkososiologian vaiheita ja näkymiä vuosituhanen lopulla. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 82. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos, Helsinki, 167-177.
- Lemert, Charles (1999) *The Might Have Been and Could Be of Religion in Social Theory*. *Sociological Theory* 17:3, 240-263.
- Lempiäinen, Pentti (1982) *Kirkkososiologia*. Teoksessa Korhonen, Pekka (toim.) *Johdatus teologisiin oppiaineisiin*. Kolmas painos. Gaudeamus, Helsinki, 111-119.
- Lepola, Outi (2000) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. SKS, Helsinki.
- Leskinen, Tapio (2003) *Globaalin auttajan arvot ja asenteet. Tutkimus suomalaisten asennoitumisesta ja osallistumisesta vapaaehtoiseen kehitysyhteistyöhön*. Kirkkopalvelut, Helsinki.
- Malkavaara, Mikko (2000) *Köyhyys, kirkko ja ruokapankit*. Teoksessa Heikkilä, Matti, Karjalainen, Jouko & Malkavaara, Mikko (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä. Kirkkopalvelujen julkaisuja 5*. Kirkkopalvelut, Helsinki, 11-17.
- Markkula, Harri (1997) *Kuka ottaisi uskontotieteen? Uskontotieteen asema Helsingin yliopistossa 1969-1996*. Teoksessa Pesonen, Heikki (toim.) *Uskontotieteen ikuisuuskysymyksiä. Uskontotiede 1*. Uskontotieteen laitos, Helsingin yliopisto, Helsinki, 17-41.
- Martikainen, Tuomas (2004) *Immigrant Religions in Local Society. Historical and Contemporary*

- Perspectives in the City of Turku. Åbo Akademi förlag, Åbo.
- McGuire, Meredith (1992) *Religion: The Social Context*. Wadsworth Publishing, Belmont, CA.
- Niemi, Ilppo (1966) Uskonnollinen toiminta uuden aikaistuvassa yhteiskunnassa. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 59. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Nieminen, Risto T. (2002) Seurakunta aluetyön jännitteessä. Organisaation ja toimintayhteisön muutosprosessi aluetyötä toteuttavassa seurakunnassa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja A 78. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Palo, T.I. (1952) Kansan käsitys kirkosta Gallup-tutkimuksen valossa. Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto, Helsinki.
- Pentikäinen, Juha (1971) Marina Takalon uskonto. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Pentikäinen, Juha (1986) Uskontotieteen tutkimusalat. Teoksessa Pentikäinen, Juha (toim.) *Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta*. Gaudeamus, Helsinki, 11–31.
- Pentikäinen, Juha (toim.) (1986) *Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Pesonen, Heikki (2004) Vihertyvä kirkko. Suomen evankelisluterilainen kirkko ympäristötoimijana. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 106. Suomen tiedeseura, Helsinki.
- Putnam, Robert D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Pye, Michael (2001) Book Review of K. Suolinna, C. af Hällström and T. Lahtinen: *Portraying Morocco. Edvard Westermarck's Fieldwork and Photographs 1898–1913*. Marburg Journal of Religion 6:1.
- Rikkinen, Minna (2002) Yhteisön nimeen. Kirkon identifikaatioprosessi uususkontokeskusteluissa. Uskontotiede 9. Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Roof, Wade Clark (2001) Introduction. Teoksessa Monahan, Susanne C., Mirola, William A. & Emerson, Michael O. (toim.) *Sociology of Religion: A Reader*. Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ, ix–x.
- Ryökäs, Esko (1995) Kirkkososiologian murros – onko sitä? Teoksessa Vapaavuori, Hannu (toim.) *Usko elämän kätkössä. Kirkkososiologian vaihteita ja näkymiä vuosituhannen lopulla*. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 82. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos, Helsinki, 178–194.
- Sakaranaho, Tuula (1998) *The Complex Other. A Rhetorical Approach to Women, Islam, and Ideologies on Turkey*. Uskontotiede 3. Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Sakaranaho, Tuula (2005) *Religious Freedom; Multiculturalism, Islam: Cross-Reading Finland and Ireland*. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Sakaranaho, Tuula & Pesonen, Heikki (toim.) (1999) *Muslimit Suomessa*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Sakaranaho, Tuula & Pesonen, Heikki (toim.) (2002) *Uskonto, julkisuus ja muuttuva yhteiskunta*. Helsinki University Press, Helsinki.
- Salomäki, Hanna (2004) Tosi rakkaus odottaa. Seksuaalieettinen nuortenliike Suomessa. Yliopistopaino, Helsinki.
- Seppänen, Paavo (1962) Muuttuva kulttuuri ja kirkollisuus. Helsingin yliopiston sosiaalipoliittikan laitoksen tutkielmia 21. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Seppänen, Paavo (1968) *Finland: A Country of Conformistic Religion and Secular Protest of Working Class*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 99. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Sihvo, Jouko (1991) *The Evangelical-Lutheran Church and State in Finland*. Social Compass 38:1, 17–24.
- Siipi, Jouko (1965) Luopumisen aika: kirkosta eroaminen sosiaalisena ilmiönä. Karisto, Hämeenlinna.
- Sjöblom, Tom, Ketola, Kimmo, Pesonen, Heikki & Sakaranaho, Tuula (2001) *Uskontotiede. Teoksessa Luomanen, Petri (toim.) Teologia. Johdatus tutkimukseen*. Edita, Helsinki.
- Sjöblom, Tom & Utriainen, Terhi (toim.) (2004) *Mikä ihmeen uskonto?* Uskontotiede 10. Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Sorri, Hannu (2001) Lama ja ahdinko. Henkinen pahoinvointi Palvelevan puhelimen soittojen valossa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja B 81. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- Stroup, Timothy (1982) *Edward Westermarck: Essays on His Life and Works*. Acta Philosophica Fennica 34–35. Societas Philosophica Fennica, Helsinki.
- Sumiala-Seppänen, Johanna (2001) Nomadit ripipituolissa. Medioidun uskonnon moraalisen järjestyksen dynamiikka (post)modernin television ja kulttuurin kontekstissa. Jyväskylä Studies in Communication 15. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

- Sundback, Susan (1983) "Civil religion" i Finland efter andra världskriget. Meddelanden från Ekonomisk-statvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi A 192. Åbo Akademi, Åbo.
- Sundback, Susan (1984) Folk church religion – a new kind of civil religion? Teoksessa Harmati, Béla (toim.) *The Church and civil religion in the Nordic countries of Europe*. Lutheran World Federation, Geneva, 35–40.
- Sundback, Susan (1986) Folkkyrkan och folkets passivering: en studie av utträdandet ur de nordiska lutherska folkkyrkorna. Meddelanden från Ekonomisk-statvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi A 229. Åbo Akademi, Åbo.
- Sundback, Susan (2004) Sociologin och religionsvetenskaperna. Teoksessa Sjöblom, Tom & Utriainen, Terhi (toim.) *Mikä ihmeen uskonto?* Uskontotiede 10. Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Suolinna, Kirsti (1964) Religionsfaktorn i samhället. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Suolinna, Kirsti (1966) Växelverkan mellan religiösa rörelser och samhället. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 56. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Suolinna, Kirsti (1969) Yhteiskunnan ja uskonnollisten liikkeitten suhteista. Sosiologian lisensiaattityö. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Suolinna, Kirsti (1975) Uskonnollisten liikkeitten asema yhteiskunnallisessa muutoksessa. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 203. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Suolinna, Kirsti (1977) Lestadiolaisuus ja agraarin väestön puolustusmekanismi. Teoksessa Kuusi, Matti, Alapuro, Risto & Klinge, Matti (toim.) *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena*. Otava, Helsinki, 112–120.
- Suolinna, Kirsti (2003) Edward Westermarckin ja Émile Durkheimin välinen kiista. Teoksessa Antikainen, Ari (toim.) *Sosiologia susirajalla*. Sosiologian opetus ja tutkimus 30 vuotta Joensuu yliopistossa. Sosiologian laitoksen julkaisuja 5. Joensuu University Press, Joensuu, 93–102.
- Suolinna, Kirsti (2005) *The Sociology of Religion in Finland*. *Nordic Journal of Religion and Society* 18:2, 103–120.
- Suolinna, Kirsti & Sinikara, Kaisa (1986) *Juhonkylä: tutkimus pohjoissuomalaisesta lestadiolaiskylästä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Teräsvirta, Laura (2002) Objektiivisia uutisia vai merkitystä tuottavaa retoriikkaa? Suomen evankelis-luterilainen kirkko yhteiskunnallisena toimijana Helsingin Sanomien uutisissa. Teoksessa Sakaranaho, Tuula & Pesonen, Heikki (toim.) *Uskonto, julkisuus ja muuttuva yhteiskunta*. Helsinki University Press, Helsinki, 47–74.
- Toivonen, Timo (1996) Kuohuva kuusikymmenluku. Teoksessa Kyntäjä, Timo, Konttinen, Annamari & Vääntinen, Päivi (toim.) *Sosiologia ajassa ja tilassa*. *Turkulaista sosiologiaa 70 vuotta*. Sosiologisia tutkimuksia B 30. Turun yliopisto, Turku, 34–51.
- Westermarck, Edvard (1916) *The Moorish Conception of Holiness (Baraka)*. *Finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar* 58:B:1, Helsingfors.
- Westermarck, Edvard (1926a) *Ritual and Belief in Morocco, Vol. I-II*. Macmillan and Co., London.
- Westermarck, Edvard (1926b) *The Goodness of Gods*. Watts & Co., London.
- Wikman, K. Rob. V. (1962) Edward Westermarck as Anthropologist and Sociologist: Memorial Lecture to Commemorate the One Hundredth Anniversary of Edw. Westermarck's Birthday. *Transactions of the Westermarck society* 9. Munksgaard, Copenhagen.
- Wilson, Bryan (1966) *Religion in Secular Society*. C.A. Watts, London.
- Wolfe, Alan (1998) *One Nation, After All: What Middle-Class Americans Really Think about God, Country, Family, Racism, Welfare, Immigration, Homosexuality, Work, the Right, the Left, and Each Other*. Penguin, New York.
- Wuthnow, Robert (2001) *Studying Religion, Making it Sociological*. Teoksessa Dillon, Michele (toim.) *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge University Press, Cambridge, 16–30.
- Yeung, Anne Birgitta (2004) *Individually Together. Volunteering in Late Modernity: Social Work in the Finnish Church*. The Finnish Federation for Social Welfare and Health, Helsinki.